

FORN VÄNNEN

JOURNAL OF
SWEDISH ANTIQUARIAN
RESEARCH

Det pågår en tyst massaker på metallföremål i landets åkrar

Svensson, Håkan

Fornvännen 2013, s. 136-139

http://kulturarvsdata.se/raa/fornvannen/html/2013_136

Ingår i: samla.raa.se

Det pågår en tyst massaker på metallföremål i landets åkrar. Svar till Majvor Östergren.

Majvor Östergrens text om metallsökare i dessa spalter (2013) tillför inga nya argument för förbudslinjen. Hon vänder sig mot att vi som argumenterar för en liberalisering av lagstiftningen främst refererar till dansk litteratur och danska undersökningar. Hon menar att vi i stället borde utgå från förutsättningarna i Sverige och då framför allt dra lärdom av hennes eget arbete på Gotland. Detta till trots lyfter Östergren själv fram de allvarliga internationella problemen med plundring, inte minst i fattiga länder. Själv tycker jag att dryga 30 års positiv erfarenhet av en bred metallsökarhobby i vårt grannland borde ha större relevans för den svenska debatten än vad som sker i ett sönderfallande Irak eller något fattigt land i tredje världen.

Jag har läst allt Östergren skrivit i ämnet och följt debatten i många år, och jag anser att det gotländska exemplet förskräcker. Visst kan man dra lärdomar av Östergrens arbete: många goda, andra mindre goda. Vi vet nu till exempel att man inte bör lämna välkända fyndplatser vidöppna för plog och plundring. Vi har också fått reda på att Östergren (1991) en gång ansåg att den elektroniska slagrutan Electroscope utgjorde ett stort hot mot vårt kulturarv. Jag vill passa på att nämna att det finns en belöning på en miljon dollar till den som kan bevisa att slagrutor fungerar (www.randi.org/site/index.php/1m-challenge.html). Den summan skulle räcka till mycket arkeologi.

Vi kan också dra viktiga slutsatser av projektet »Ett plundrat kulturarv» (Hellqvist & Östergren 2011). Jag tänker då främst på det otillräckliga i insatsen. En arkeolog utrustad med en föråldrad metallsökare räcker inte långt på en stor ö som Gotland, oavsett hur högt söktempo eller glesa söklinjer denne arbetar med. Det krävs helt andra insatser. Jag har själv på nära håll sett dessa brister i projektet. I samband med de slagfältsarkeologiska undersökningarna i Mästerby (www.masterby1361.se) har projektgruppen lokaliserat ett stort (minst 15 hektar) boplatssområde där metallföremål indikerar bebyggelse från romersk järnålder till vikingatid. Bland fynden märks en

denarskatt. Projektet avslutade sökandet inom boplatsen på grund av begränsad konserveringsbudget. Länsstyrelsen meddelade att dess egen arkeolog skulle skickas ut för att »säkra» området. Medan fältarbetet pågick plöjdes och gödslades boplatsen. Efter en tid anlände länsstyrelsens arkeolog och lade någon dag på att söka av en helt annan lokal i närheten. Med ett realistiskt söktempo om maximalt 2000 kvadratmeter per person och dag skulle det ta upp mot 100 dagar att söka av det nyupptäckta boplatssområdet ordentligt, i ett skikt. För att tömma ploglagret skulle man behöva återkomma till samma plats i minst tio års tid. Det finns inga möjligheter för Länsstyrelsen att lägga så mycket tid på en enda lokal, inte minst med tanke på hur många intressanta områden det finns på Gotland. Det hade däremot varit en lämplig uppgift för en seriös, lokal metallsökarklubb. En sådan hade kunnat rädda fynden från att brytas ned av traktor, plog och gödsel samtidigt som medlemmarna skulle kunnat hålla sina marker rena från plundrare. Men det som fungerar utmärkt på Bornholm är som bekant en omöjlighet på Gotland. Jag skulle också gärna se gotländska arkeologer med metallsökare på öns åkrar utan att insatserna måste föregås av plundring. (Notera att mina synpunkter i detta ämne säkert inte delas av alla deltagare i slagfältsprojektet.)

Östergren lyckas vidare med något den danska arkeologin inte förmått: hon har upptäckt stora problem med plundring i vårt liberala grannland. Hon tar bland annat upp fallet med en vikingatida silverskatt som ska ha plundrats och sålts illegalt. Peter Vang Petersen, museumsinspektör på Danmarks Nationalmuseum och Michael Märcher, museumsinspektör på Den kgl. Møntog Medaillesamling, har en annan syn på saken:

Majvor Östergrens påstående om plyndringar i Danmark er udokumenterede. Jeg kender i alt fald ikke til alvorlige eksempler på uautoriseret brug af detektor i forbindelse med fredede fortidsminder eller arkæologiske

udgravninger. Jeg kender heller ikke til fund af betydningsfulde sager, som skulle være smuglet uden om de danske museers regi og havnet på det sorte marked eller lignende forkerte steder. Jeg har heller ikke hørt, at den omtalte møntskat fra Sjælland med sikkerhed skulle være et detektorfund [...].

(Vang Petersen, e-post 2013-02-08)

Vi kender ikke de nærmere fundomstændigheder vedr. den omtalte møntskat. Hvis nogen reelt ved noget om den omtalte møntskat ift. fundsted, fundomstændighed, plyndring, salg etc., så bør man dele oplysningerne med Danmarks Nationalmuseum eller eventuelt med dansk politi.

(Märcher, e-post 2013-04-05)

Plundring ska bekämpas, men vi vet inte med säkerhet vad som hänt med den aktuella myntskatten. Det inträffar trots allt att stora skatter påträffas även utan metallsökare. Vad vi däremot vet med bestämdhet är att Danmarks största förhistoriska silverskatt någonsin, Mannerupskatten, nyligen hittades av två svenska amatörer (i samarbete med en dansk amatör) som på grund av det svenska förbudet utövar sin hobby i Danmark. Vi vet också att Bornholms största vikingatida myntskatt, Nørremølleskatten, hittades av amatörer år 2006. Vi känner även med säkerhet till att den myntskatt som placerades överst på Nationalmuseums topp-10-lista för *danefø* 2012 påträffades av en ung snickare från Møn. Så här skulle man kunna hålla på länge. Den danska staten mottar varje år tusentals fynd från privatpersoner. Hobbyns största vetenskapliga betydelse ligger dock inte främst i de stora skattfynden, utan i den mängd mera ordinära föremål som lämnas in. Fynden speglar användandet av metallföremål och mynt i de förhistoriska och medeltida samhällena på ett sätt som vi i Sverige bara kan drömma om i nuläget. Danska arkeologer och numismatiker hyllar, som jag framhållit tidigare, hobbyn och de ser inga problem med plundring. Allmänheten tar aktiv del i att rädda ett viktigt fyndmaterial från att förintas av plogen, och Nationalmuseum närmast drunknar i fynd. I Sverige hanterar Riksantikvarieämbetet under ett normalår en knapp handfull ärenden

med fyndinlösen samtidigt som vi, enligt Östergren, sägs ha enorma problem med plundring. Hur man då kan komma fram till att den svenska modellen är att föredra är för mig en gåta.

Östergren har även reagerat på att förespråkare för en liberalisering av lagstiftningen tillåtit framföra sina åsikter vid Riksantikvarieämbetets seminarier. Hon syftar på en hearing som Raå arrangerade för att diskutera EU-kommissionens krav på en liberalisering av den svenska lagstiftningen. Jag deltog själv med föredrag, och bland övriga talare märktes arkeologerna Peter Vang Petersen och Martin Rundkvist samt företrädare för den seriösa metallsökarhobbyn. Om jag förstått henne rätt menar Östergren att det bästa sättet att diskutera och belysa en fråga är att enbart bjuda in företrädare för en åsiktsriktning. Om det är ett sådant urval som görs på de konferenser Östergren väljer att delta i så är jag inte förvånad över att hon fått intryck av att den svenska förbudslinjen är en förebild för andra länder. Det borde inte behövas sägas, men yttrandefriheten gäller även för dem som förespråkar en liberalisering av lagstiftningen kring metallsökare. Svante Tibell, som står bakom ett överklagande till EU-kommissionen, säger för övrigt (e-post 2013-03-25) att han talat med arkeologer som stöder honom, men de vågar inte gå ut med det offentligt, för då riskerar de sin karriär. Det stämmer med min personliga erfarenhet.

Östergren har vidare missuppfattat mig då det gäller uppdragsarkeologins relation till amatörerna. Jag förespråkar inte att oavlönade privatpersoner skulle utföra avsökningar i samband med uppdragsarkeologiska undersökningar. Sådant bör skötas av arkeologer med god kunskap av metoden, låt vara att vägen dit är lång. Avlönade privatpersoner som är experter på en metod har jag däremot inget emot. Huvuddelen av den svenska åkermarken kommer dock, tack och lov, inte att utsättas för uppdragsarkeologi utan det är där amatörerna borde få verka. De har också en viktig roll att fylla inom arkeologiska forskningsprojekt.

Med detta sagt finns det dock tillfällen då oavlönade amatörer bör tillåtas metallsöka i samband med uppdragsarkeologiska undersökningar. Det gäller bortprioriterade ytor som yrkesfolket inte vill eller får finansiering för att under-

söka arkeologiskt. Det är orimligt att det är förbjudet för privatpersoner att använda metallsökare på områden där matjorden ska schaktas bort utan kontroll. Det är också orimligt att det inte är tillåtet för privatpersoner att använda metallsökare på arkeologiska dumphögar. Jag fick själv, fastän yrkesman, 2009 avslag på en ansökan om att söka av dumphögar och områden som prioriterats bort i samband med en arkeologisk undersökning i Vellinge kommun. Länsstyrelsens motivering löd:

Enligt Länsstyrelsens uppfattning är hela exploateringsytan att betrakta som fornlämningsområde inte bara undersökningsytan. Metallsökning inom fornlämnings- och fornlämningsområden efter fornyfynd är enligt 2 kap 18§ lag om kulturminnen inte tillåtet.

(Länsstyrelsen i Skåne län dnr 431-74785-09)

Detta är orimligt och knappast avsikten med lagen.

Inte ens de få arkeologiska institutioner som satsar seriöst på metallsökning söker i allmänhet av mer än vissa delar av exploateringsområdena. Sommaren 2010 genomförde till exempel UV Syd vad som vid den tiden var den största och dyraste metallsökarinsatsen i svensk uppdragsarkeologi någonsin, i samband med undersökningarna vid Örja by i Landskrona kommun (Schmidt Sabo 2013). 50 000 kvadratmeter avsåktes systematiskt. Inom bytomten schaktades matjorden av i tunna skikt om några centimeter åt gången, under kontinuerlig metallsökning. Metoden resulterade i ett enormt fyndmaterial: bland annat påträffades omkring 1800 föremål av kopparlegering och över 400 mynt. Undersökningen nämns ibland i debatten som ett exempel på en totalavsökt lokal. Detta är dock långt ifrån sanningen. I själva verket avsåktes endast omkring 7% av den totala exploateringsytan (800 000 kvadratmeter) med metallsökare. Om en privatperson ansökt om tillstånd att använda metallsökare på övriga 93% hade det blivit avslag, då det bevisligen fanns fornlämningsområden inom området. Det bör i detta sammanhang nämnas att UV Syds undersökningsplan faktiskt var mycket ambitiösare än konkurrentens då det gällde metallsökningen. Mark

som undantas från arkeologisk undersökning i samband med exploateringar bör självklart upplåtas till seriös amatörsökning.

Jag saknar vidare i Östergrens artikel en ordentlig diskussion om jordbrukets inverkan. Det pågår en tyst massaker på metallföremål i landets åkrar. Detta är det viktigaste argumentet för att liberalisera lagstiftningen och samtidigt en problematik som förbudsivrarna brukar förbigå med tystnad eller bagatellisera. Östergrens medarbetare Jonas Paulsson (2011) har framfört tanken att metallföremål skulle klara sig bra i ploglagret. Så är det inte. Vid noggrann avsökning med modern utrustning påträffar man mängder av i sen tid söndertrasade fragment som alltför väl illustrerar problematiken. Plogen äter sig dessutom ner i kulturlager, föremål rivs upp ur sina kontexter och sprids allt mera för varje år. Paulsson har också hävdad (ibid. s. 88) att ett fragment har lika stort informationsvärde som ett helt föremål och att det därför inte gör någonting om artefakterna trots allt trasas sönder under plogen. Det är en befängd idé. En hel spännbuckla kan givetvis berätta mycket mer om proveniens, datering, hantverksskicklighet etc. än ett fragment av samma föremål. Ett helt runbleck bär självklart på mycket mer information än ett fragment med bara någon enstaka runa bevarad.

Östergren menar att det inte kan vara positivt att medvetet släppa kontrollen över metallföremålen som utgör en viktig del av kulturarvet. Problemet är att det har vi redan gjort, fast omedvetet och till landets lantbrukare – därmed ingen skugga över dem. En seriös metallsökarhobby kan hjälpa till att återta kontrollen över denna viktiga del av kulturarvet.

Östergren menar också att erfarenheterna från Uppåkra visar på stora källkritiska problem med att anlita amatörer. Jag har aldrig hört företrädare för uppåkraundersökningarna uttala sig kritiskt om De Bornholmske Amatörarkäologer som genomförde avsökningarna. Eventuella brister i systematiken ligger dessutom inte på de enskilda detektoristerna, det är arbetsledningens ansvar. På de flesta seriösa detektorrallyn som arrangeras i Danmark och Norge delas markerna upp i sökområden och de arkeologer som deltar i arrangemangen brukar sällan ha något att anmärka på. Allting går att lösa, om viljan och kun-

nandet finns. Om Östergren hade fått bestämma hade Uppåkra än idag avtecknat sig som en tydlig vit fläck bland alla andra vita fläckar på de skånska fyndkartorna.

Östergren menar att debatten är tillbaka i där den var under 1980-talet. Som jag ser det har Östergren själv aldrig lämnat det årtiondet. Det må vara hänt. Vad som är beklagligt i detta sammanhang är att hon, tillsammans med ett antal andra tongivande kollegor, satt sådan prägel på debatten att svenska arkeologer i gemen reagerar okunnigt, instinktivt och fördomsfullt så fort frågan om privatpersoners bruk av metallsökare förs på tal.

Finns det då som avslutning inget positivt att säga om den svenska modellen? Jodå, ur dansk synvinkel: »Det bedste, der er at sige om den svenske ordning, er, at den tvinger dygtige svenske detektoramatører til at bruge deres evner i Danmark» (Peter Vang Petersen, e-post 2013-02-08).

Referenser

- Hellqvist, M-L & Östergren, M., 2011. *Ett plundrat kulturarv: att motverka och förebygga plundring av fornlämningar*. Visby: Länsstyrelsen Gotlands län
- Paulsson, J., 2011. Referat av inlägg på hearing. Förväntade effekter av ökad metallsökaranvändning. Underlag till återrapportering av regeringsuppdrag Ku2011/148/Ka. *Förslag till ny reglering om användning av metallsökare i lagen (1988:950) om kulturminnen m.m.* www.raa.se/ cms/ showdocument/ documents/ extern_webbplats/ 2011/ augusti/
- Schmidt Sabo, K. (red.), 2013. *Örja 1:9. Skåne. Landskrona kommun, Örja socken, fastighet Örja 1:9, RAÄ 9, 35, 40, 41 & 42. Särskild undersökning år 2010*. Raä UV Rapport. Lund.
- Svensson, H., 2012. Lär av Danmarks metallsökarerfarenheter. *Fornvännen* 107.
- Östergren, M., 1991. Utvärdering av provverksamhet i fält med electro-scope. *Från fornminnesavdelningen för kännedom* 1991:2. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- 2013 Metallsökning inom uppdragsarkeologi och vetenskaplig forskning. *Fornvännen* 108.

Håkan Svensson

Betgatan 12

SE-241 38 Eslöv

hakansvensson@lsn.se